

Türkad

Toplumsal Değişme ve Eğitim: Bilgi, Mekân, Aktörler, Süreçler ve Araçlar (Bilgi Sosyolojisi Bağlamında Bir Değerlendirme)¹

Selim EREN²

Özet

Bilgi, üretildiği zaman, mekân, ortam, bağlam, gerekçe, üreten ve muhatabı, oluşma ve dağılma süreci, etkisi, kalıcılığı vb. bütün parametrelerden bireysel bir konu olmaktan çok toplumsal bir unsurdur. Dolayısıyla bilginin oluşumu, dağılımı ve öğretimi toplumsal değişimin sonuçları olabildiği gibi sebepleri de olabilmektedir. Geçmiş yüzyıllar hatta on yıllar öncesiyle kıyaslandığında bilginin oluşma, işlenme, dağılma, öğretime uygun hale getirme (programlama)nın tamamında ciddi değişikliklerin olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin kitlesel bilgi yayma araçlarının günümüzle kıyaslanamayacak kadar sınırlı olduğu dönemlerde bilgi, toplumda küçük bir zümrenin uğraşı ve ulaşabileceği bir üst birikimi ifade etmektedir. Günümüze gelindiğinde ise matbaayla başlayan ve internetle geçmişte hayal bile edilemeyen seviyeye gelerek her türlü bilginin dağıtımını kolaylaştıran gelişmeler, klasik bilme ve öğretim tarzlarının tamamı üzerinde ciddi dönüşümler meydana getirmiştir. Bilginin üretimi ve aktarılmasında meydana gelen teknolojik kolaylıklar, klasik eğitim sisteminde yer alan önemli aktörleri de dönüştürmüş, onların önceki rollerinin bir kısmının etkisizleşmesini sağlayarak bazı durumlarda statülerinin de buna bağlı olarak aşağıya doğru düşmesini sağlamıştır. Zira açıkça görülmektedir ki, ilim adamı ya da öğretmen, artık birçok konuyu bilen üst bilgi sahibi olduğu için toplumsal statüsü yüksek olan biri olmaktan ziyade, birçok bilgiden bir kısmını bilen ve bunlar içerisinde ancak küçük bilgi alanları hakkında derinliği olan bir uzmana dönüşmüştür. Bilginin dolaşımı ve etkili öğretimi hususunda teknolojinin kullanılmasında geline nokta öğretici, bilgiyi öğrenen, muhafaza eden ve aktaran rollerinin birçoğunu makinalara ve yazılımlara terk etmek durumunda kalmış ve kalmaya devam edeceğe benzemektedir. EBA türü bilişim ağlarının gün geçtikçe öğretimin vazgeçilmez parçası haline gelmesi, gelecekte yapay zekâyâ sahip araçların neler yapabileceğiyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Bütün bu teknolojik ve bununla ilgili toplumsal değişimler, eğitimin konusunu, mekânını, yöntemini, kapsamını, araçlarını ve en önemlisi de aktörleri olan öğrencileri ve öğretmenleri ciddi anlamda değiştirmekte ve değişime zorlamaktadır. Teknolojik gelişmeler sayesinde alıştığımız öğrencisiz sınıflar, gelecekte öğretmensiz sınıfların yaygınlaşacağına habercileridirler. Bütün bunlar, eğitim-öğretimi, öğretim programlarını, öğrenciyi ve öğretmeni rol ve işlevleri bakımından tekrar düşünmemiz gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişme, Eğitim, Eğiticiler, Okul, Bilgi Sosyolojisi.

¹ Bu makale, 26-28 Ekim 2019 tarihinde Samsun'da gerçekleşen Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uluslararası 100. Yıl Eğitim Sempozyumu'nda sunulan tebliğin genişletilmiş halinden oluşmaktadır. Makale, sözlü sunum olarak hazırlandığında henüz Korona virüsü ortaya çıkmamıştı. Bununla birlikte makalede ileri sürülen eğitimin dijitalleşmesiyle ilgili fikirlerden çok azı yeni duruma göre revize edilmiştir. Genel olarak sempozyumda sunulmuş olan metne sadık kalınmış ve buradaki tespit ve bazı öngörülerin Korona virüsü sürecinde gerçekleştiğine ya da gerçekleşmekte olduğuna da şahit olunmuştur.

² Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, selim.eren@omu.edu.tr.

**Social Change And Education:
Knowledge, Space, Actors, Processes And Tools
(An Evaluation in the Context of Sociology of Knowledge)**

Abstract

Knowledge, -the time and the place of its production; its environment, context, justification process, producer and interlocutor; its formation and distribution process, its impact and permanence, etc.- with its all parameters, is a social factor rather than an individual issue. Therefore; the formation, distribution and teaching of knowledge can be the consequences of social change as well as its causes. Compared to the past centuries or even decades ago, it is clear that there are serious changes in the formation, processing, dissemination and programming of knowledge. For instance, in times when mass information dissemination tools were in comparably limited, knowledge had referred to the profession of a small group in the society and to a meta-accumulation that can be reached only by this elite group. When it comes to the present day, the developments that started with the printing press and reached an unimaginable level with the internet have brought about serious transformations in the distribution of all kinds of knowledge and all classical learning and teaching styles. Technological conveniences in the production and transmission of knowledge have transformed the important actors in the classical education system; causing some of their previous roles to become ineffective; and correspondingly; even in some cases their status has been reduced downwards. Because it is clearly seen that the scientist or instructor has turned into an expert who knows some of many knowledges and has depth only about small fields of knowledge, rather than being a person with a high social status because he has meta-knowledge of many subjects. In the present situation, in the use of technology in the circulation and effective teaching of knowledge, the instructor has had to abandon many of his roles of learning, maintaining and transmitting knowledge, to machines and software systems, and it is likely to remain. The fact that the EBA-type information networks are becoming an indispensable part of teaching provides important clues about what tools and devices with artificial intelligence can do in the future. All these technological and related social changes also seriously change the subject, space, method, scope and tools of education; and most importantly and consequently it transforms its actors- students and teachers- and continues to force them to change. The student-free classes that we are used to, thanks to technological developments, are the harbingers of the spread of classes without teachers in the future. All these show that we need to rethink education and training programs, students and instructors in terms of their roles and functions.

Key Words: Social Change, Education, Instructor, School, Sociology of Knowledge.

Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez, yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan.

Cemil Meriç / Bu Ülke

1. Giriş

Toplumsal değişme çok genel bir tanımla, toplumun yapı ve işleyişinde meydana gelen farklılaşmaları ifade etmektedir. Sosyolojinin bilim olarak kurulmasında, toplumda meydana gelen farklılaşmaların dışavurum tarzları, geçici ve kalıcı dönüştürme kabiliyet ve kapasiteleri önemli olmuştur. Bu bağlamda büyük boy sosyoloji kuramcılarının tamamında değişim, toplumsal gerçekliği anlama ve açıklamada önemli bir parametre olarak ele alınmıştır.

İbn Haldun, tarihsel, siyasal ve toplumsal yapıyı çözümlerken büyük oranda onların değişimle şekillenen yönleri üzerinden açıklama yoluna gitmiştir (Haldun, 2004). Batı'da ise büyük boy sosyoloji kuramlarının şekillendiği on dokuzuncu yüzyılda Marshall'ın da belirttiği gibi sosyologlar, değişimle ilgili olarak *toplumsal normları, değerleri, davranışları, kültürel yapıyı* ve *toplumsal ilişkileri* etkileyen unsurlar üzerinde durmaktadırlar. Bu dönemin genel yaklaşımı ise, değişimin toplumun her kesimi için geçerli olduğu ve genellikle de ilerlemeyle eşit tutulması ile belirginleşmiştir (Marshall, 1999, s. 136, 138).

Söz konusu sosyologlar arasında Comte, insanlık tarihini tamamen kapsayan bir değişim formülü (*teolojik, metafizik, pozitif dönem*) üzerinden giderek On dokuzuncu yüzyıla kadar gelen bütün toplumsal süreci açıklamaya çalışmıştır. Durkheim, değişimi sanayileşme ve işbölümü (Durkheim, 2006) üzerinden açıklamaya çalışmış, Weber (2012) ise toplumsal olguyu, daha çok ekonomi ve bürokrasi üzerinden anlama ve açıklama çabasında olmuştur.³ Şu da var ki, başta pozitivizm olmak üzere ilk dönem değişim teorileri birçok yönden eleştiriye tabi tutulmuşlardır. Dönemsel olarak düşüncelerin ve düşünürlerin revaç bulması ve ardından eleştirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira Said'e göre "entelektüeller, zamanlarına ait insanlardır" Dolayısıyla onlar da diğerleri gibi içinde yaşadıkları toplumun temel belirleyicileri(Said, 2004, s. 37) ve sorunlarıyla çevrelenmiş olarak düşünce ya da eylemde bulunurlar. Sosyal teorinin oluşmasında da bu gerçeği göz önünde bulundurmak gerekir. Günümüze gelindiğinde ise sosyal olguyu anlamaya yönelik daha kapsamlı ve açıklayıcı değişim kuramlarının varlığından bahsetmek mümkündür.⁴

Eğitimin, bireyin doğumuyla başlayan her türlü öğrenme sürecini içerdiği bilinmektedir. Bir ayrıma gidilmek istendiğinde eğitimin planlı/programlı yapılan şekline öğretim denmektedir. Ancak neticede bu da genel manada eğitim kavramı içerisinde ele alınabilecek bir süreçtir.

Toplumsal yapı ve işleyişi anlayabilmek ve sosyal olguyu açıklayabilmek, toplumun öğrenme, öğretme, aktarma ve hayata geçirme tarzlarını çözümlenmekle mümkündür. Zira toplumsalın eyleyeni ve etkileneni yanında sürecin takip edilebileceği zaman, bağlam ve uzam çerçevesindeki bütün oluşum ve değişimler burada gerçekleşmektedir.

Sanayileşme ve modernleşme, yalnızca tabiatın değil aynı zamanda bilgi ve makinayla birlikte insanın da dönüşümünü ve kontrol altına alınması sonucunu doğurdu. Bunu yapmanın yollarından biri de zamanı planlamaktı. Başarılı olmanın yolu, zamanı planlamaktan ve onu üretime ve başarıya yönelik olarak verimli kullanmaktan geçmekteydi. Oysa bu, insanın bizzat kendisi ya da böyle bir algıyı kurgulayanlar açısından programlanması/kontrol altına alınması anlamına gelmekteydi.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aron, 2000; Turner, Beegly ve Powers, 2010.

⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Erkilet, 2015.

Bunun en planlı yolu da eğitim programları ve eğitimin yapılandırılmasıyla gerçekleşebilirdi.

Nitekim Althusser'e göre eğitim, devletin ideolojik aygıtlarından birisidir (Althusser, 2014, s. 52). Russell da iktidar elitlerinin elinde bulunan ve halkı uyuma zorlayan bir etkinlik olarak eğitimin işlevini benzer bir şekilde değerlendirmektedir (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Russel, 2017, s. 197-210). Yine Bourdieu, bilimsel üretimde ve öğretimde iki türlü sermaye alanının varlığından ve bunların da doğal olarak farklı iki iktidar biçimine tekabül ettiğinden bahseder. Bunlardan “kurumsal ya da kurumsallaşmış iktidar”, bilginin üretim, öğretim ve denetim mekanizmalarını büyük oranda kontrol eder ve bürokratik yapısıyla güçlü bir etki alanına sahiptir⁵. Habermas ise, bilim ve tekniğin, kapitalist sistemin önemli dönüştürücüleri olmakla ideolojik bir rol üstlendiklerini belirtir (Habermas, 2016, s. 36-76). Merton'a göre “Bilim insanlarından, diğer tüm insanlar gibi, siyasal otoritelerin kanaatlerine uygun olarak, Devlet'in normlarıyla çatışan tüm kurumsal normları terk etmeleri istenir”. Bu tür bir talebin bilim insanları ile siyasal otorite arasında çatışma çıkarması söz konusudur (Merton, 2016, s. 146-147). Benzer şekilde Ahmet İnam da bilimin ve bunu uğraş alanı olarak seçmiş olan profesyonellerin ekonomik ve politik açıdan üst örgütlenmelerden etkilendiklerinden bahseder (İnam, 2016, s. 291-292). Hal böyle olunca eğitim programlarının, kurumlarının ve personelinin, onları belirleyen ya da tercihte bulunan iktidar birimleriyle yakın ilişkisini anlamak mümkün hale gelmektedir.

Toplumsal değişme, çok genel bir kullanımla, yeni durumun önceki duruma göre çeşitlenmesini ifade etmektedir (Fichter, 2001, s. 166). Toplumsal yapı ve işleyişte meydana gelen farklılaşmalar, rol ve statüler, ekonomi, aile ve akrabalık sistemi, eğitim, kitle iletişimi ve dil vb. başlıklar üzerinden tartışılmakta ve anlaşılmaya çalışılmaktadır. Toplumsal değişmeyi sağlayan bir takım etmenler bulunmaktadır; *coğrafi etmen, demografik etmenler, din, düşünceler, önderler, askerler ve ordu, buluşlar ve keşifler, teknoloji, çatışmalar* (Tezcan, 1991, s. 2-3, 11-14). Gün geçtikçe çeşitlenen başka faktörler de değişimin sebebini oluşturabilmekte ya da yönünü tayin etmede etkili olabilmektedir.

Eğitimin ele alındığı bu makalede ağırlıklı olarak öğretim boyutuyla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bir ortam ve aktör olarak aileye, geniş bir konu olduğu ve müstakil bir çalışmayı gerektirdiği için değinilmemiştir.

Bilginin Niteliği, Değişimi ve Aktarılması

Şayet bilgi, belirli bir ihtiyaç üzerine ortaya çıkmış ise bu durumda o bilginin ortaya çıkışına kadar geçen zaman ve ortamın/bağlamın öncesine bakmak gerekir. Kısaca “bilginin öncesinde ne yoktu ya da vardı da bu bilgi ortaya çıkmadı?” sorusunun cevabını bulmak gerekir. Nitekim Thomas S. Kuhn, bilim insanlarının yaşadığı dönemde etkili olan paradigmaya bağlı olarak ilgi ve bakış açılarında belirleyici olduğunu belirtmektedir. Paradigmalarda ortaya çıkan değişim de bilim adamının eyleme tarzı ve ürünlerinin de değişimine vesile olmaktadır (Khun, 2019, s. 205 vd.). Foucault da bilimin ideolojik yönünün bulunmasını benzer şekilde açıklamaktadır (Foucault, 2000, s. 233). Bu açıdan bakıldığında Batı biliminin ve batı dışında ortaya çıkan bilimin konu, kavram, içerik ve neticede kimlik açısından farklılaşmış olduğunu anlamak kolaylaşmaktadır (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için (bkz. Açıkgenç, 2018; Zaman, 2018; Le Goff, 2017).

Bilginin kim tarafından üretildiği ve o kişinin hangi sosyo-ekonomik arka plana sahip olduğu ve onu motive edenin ne olduğu (konjonktür) önemlidir. Belki pratik bir takım buluşlar tesadüfi olarak ortaya çıkabilmektedir. Ancak bilgi, belirli bir amaç, süreç, hedef ve çaba olmadan ortaya çıkmamaktadır. Bu durumda ortaya çıkan bir bilginin nasıl ortaya

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bourdieu, 2013, s. 83-90.

çıktığının burada zikredilen etkenler açısından değerlendirilmesi ve oluşum aşamalarının dikkate alınması gerekmektedir.

Bilginin kimliği

Bilginin ortaya çıktığı ve ilgili konularda ilk bilgi üretenlerin dâhil olduğu sosyo-kültürel ortam, bilginin kimliğini doğrudan etkilemektedir. Özellikle sosyal bilimler açısından bu çok daha belirgindir. Nitekim sosyal bilimlerde bakış açısı oldukça önemlidir ve bir nevi bilginin kimliğinin temel belirleyicisidir. Bilginin üretiminde ve öğretiminde sahip olunan ya da takip edilen bakış açısı, aktör olarak bunu gerçekleştirenlerin kimlik ve kişiliğiyle doğrudan alakalı olarak gelişmektedir. Bilim adamının, öncelikle döneminin sorunlarına odaklanması ve çözümleri üzerinde çalışması kadar doğal bir şey olamaz. Kuhn'un "*bilimsel topluluk üyeleri*" olarak adlandırdığı (Kuhn, 2019, s. 279 vd.) zümreyi, Hüsammettin Arslan, *epistemik cemaat* (Arslan, 1992) adlandırmasıyla çalışma konusu yapmıştır.

Şu da var ki, Weberyana yaklaşımla objektif olmak bu konuda bir temenni ve hedeftir. Yüzde yüz objektiflikten bahsetmek ise mümkün değildir. Bunların da ideolojilerden arındırılmış bir şekilde gerçekleştirilmesi çok da mümkün değildir. Bu bakımdan bilgilerin ideolojik zemin ve kimliğine dikkat etmek gerekir. Aksi takdirde birikmiş her türlü bilgiyi değer ve ideolojiden varestede kabul etmek, hem öğrenen hem de öğretici açısından yanıltıcı olacaktır.

Bilgi ve değer

Bilginin niçin, nasıl, hangi koşullarda üretileceği ve yayılacağı konusu, birey ve toplumların genel amaçlarının neler olduğuyla doğrudan alakalıdır. Bazı durumlarda bilgi, planlanmadan ve tesadüfi olarak insanın birikimine dâhil olsa bile, onun daha sonraki kullanımlarında mutlaka belirli gaye ve niyetlere göre planlanmasını gerektirmiştir. Elde edilen bilginin kimin, ne şekilde, hangi koşullarda ve ne kadar süreliğine işine yarayacağı, ona yüklenen değerle alakalı olarak değişiklikler göstermektedir. Günümüze gelindiğinde insanların çoğunun elinde olmayan ve erişemediği bilgiler, şayet sahip olanların avantajına bir duruma sebep olacaksa stratejik bir hüviyet elde etmekte ve gizli tutularak diğer insanların erişimine engel olunmaktadır. Zira bu bilgi, insanların tamamının faydasına bile olsa bilenlerin avantajına bir durum iken onun paylaşılıp diğerlerinin de kullanımına açık hale getirilip getirilmeyeceği, ilgili kişi, toplum ya da devletin ait olduğu değerler mekanizmasıyla alakalıdır. Şayet onun değerleri arasında elde ettiği bilgiden insanları da faydalandırmak gibi üst bir değer söz konusu ise bu bilgi paylaşılacak ve erişebildiği bütün kişi ve alanlarda fayda temini sağlanacaktır. Ancak, tam tersi bir durum da, o bilginin saklanması, korunmasına ve böylece diğer insanların faydalanması hususunda egoist yaklaşıma neden olacaktır.

Bilgi, güç ve iktidar

Bilgi yoluyla gücü elinde bulunduranların elde etmiş olduğu imtiyaz, bilgiye duyulan ihtiyaçta ve talep düzeyinde artış meydana getirmektedir. Günümüzde bilim ve teknoloji üretme konusunda başarılı ülkelere diğer devletlerden öğrenci gönderilmesini bir örnek olarak söyleyebiliriz.

Toplumda değer verilen bilmenin derecesi, bireyin ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılamaktan çok toplumun ya da topyekûn insanların ihtiyaçlarını karşılamasına yöneliktir. Ayrıca, bazı pratik bilgi türlerinin, kestirmeden gündelik insan hayatına doğrudan etki ettiği ve çoğu zaman onun hayatını kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bu durumda bilginin değer verilme skalası, onun pratikte sağladığı değere endekslenmektedir. Örneğin teknolojiye dönüşebilen bilgi, böyle bir bilgi türünü temsil etmektedir. Tersinden düşünüldüğünde de, insanın hayatına katkı sağlayan ve pratikte karşılığı olan bir bilgiye

sahip olmamak, birey ve toplumun, istediği hayat konforuna ve gelişmişlik seviyesine sahip olamaması demektir ki, bu durum ise devletler sınıflamasında bir devletin kabaca “gelişmemiş” olarak sınıflandırılmasına neden olmaktadır. Zira günümüzde güçlü devletlerin tamamı, bilgi üretim mekanizmalarını, araçlarını, kişilerini ve yöntemlerini elinde bulunduran ya da kontrol eden devletler olması bir vakıadır. Hatta bilgiyi elde etme, geliştirme, dağıtma ve pazarlama da dâhil (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nelkin, 1994) bütün süreçler, sadece sıradan bir gelişme ya da gelişmişlik durumu değil, aynı zamanda hükmetme aracı haline gelmiştir. Örneğin günümüzde nükleer enerji üretebilecek bilgiye ve tesislere sahip olanlar, bu enerjinin oldukça stratejik yan ürünü (?) olan nükleer silahlar konusunda oldukça avantajlı duruma gelmekte ve dünyada söz sahibi olma konusunda kitlesel ölümler gerçekleştirerek⁶ ya da elinde bulunduğu nükleer silahı kullanma tehdidiyle⁷ politik çıkarlarını en etkili bir şekilde korumakta ve diğer bilgi ve teknolojiye sahip olmayan ülkeleri baskı altına almaktadır.

Gündelik ihtiyaçları karşılayan *basit bilginin* üstünde/dışında oluşan *üst bilgi* ya da *bilimsel bilgi*, tarih boyunca hiçbir zaman eş zamanlı olarak bütün toplumların aynı derecede sahip olduğu bir birikim olmamıştır. Tarihte adını bildiğimiz ya da bilmediğimiz bütün medeniyetlerin bilgi açısından bir takım öne çıkan yönleri bulunmaktadır. Medeniyetlerin oluşumunda ve dünya bilgi dağarcığına katkıları açısından da ciddi farklılıklar bulunmaktadır (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Durant, 2007). Günümüze gelindiğinde bilginin belirli ülkelerde üst derecede yoğunlaştığı ve doğrudan bilgi ve onun yönteminin de çeşitli kişi, kurum ve kuruluşlarca ticarî ve stratejik bir hüviyeti haiz olarak saklandığı ya da kontrollü bir şekilde dağıtıldığı bilinmektedir. Bu noktada Eğribel, bilimlerin “*batı yayılmacılığı*” için bir araç olduğu ya da dolaylı yoldan böyle bir eyleme aracılık ettiği üzerinde durmaktadır (Eğribel, 2017, s. 149 vd.). Bu durumu Ergün’ün, *egemenlik ile bilim arasında karşılıklı ilişki bulunduğu* konusundaki tespiti üzerinden anlamak mümkündür. Zira ona göre Batı’nın egemenliği ile onun bilimi birlikte yürümektedir (Yıldırım, 2007, s. 22).

Şu da var ki, bilginin bizzat kendisi kadar bilgi üretiminde gerekli olan kavramsal alt yapı, günümüzde belirli dillerin tekelinde gelişmekte ve bilim yapmak ve izin verildiği kadarıyla da olsa ona sahip olmak ve onu geliştirmek, ilgili dili asgari düzeyde de olsa bilmeyi gerekli kılmaktadır. Bu konuda İngilizcenin tartışılmaz bir hegemonyası olmakla birlikte, küresel ölçekte bilgi üretme sürecine verdikleri katkı nispetinde diğer başka ülkelerin dillerinin de talep edilen bilimin zorunlu öncülü olarak öğrenilmesi gerekli hale gelmektedir. Özellikle yaygın sömürge ağıyla sadece kendi halklarının yaşadığı topraklarda değil dünyanın birçok parçasında etkinliğini dil üzerinden kalıcı hale getirmiş olan başta İngiltere, Amerika, Fransa ve Rusya, dünyanın birçok yerinde, bilginin kendi dilleriyle üretimini öncelikle zorunlu hale getirerek (eğitim dillerinin zorunlu olarak söz konusu dillerde yapılması) hem öğretilecek bilginin seviyesini ve miktarını kontrol altına almış hem de kendi toprakları dışında üretilen bilginin üretim mantığını ve çıktılarını doğrudan kendi birikimine katmıştır.⁸ Zorlama olmasa bile gerek bilim ve teknolojiadaki öncülüklerine

⁶ ABD’nin 2. Dünya savaşı sırasında Japonya’nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine attığı bombada binlerce insan ölmüş ve ya da sakat kalmıştır. Savaşı kaybeden bir devlet olarak ABD’nin hiçbir sözünden çıkamayan Japonya, günümüzde kalkınmış fakat bağımsızlığı olmayan belki de en önemli ülke konumundadır.

⁷ ABD’nin her ihtiyaç duyduğunda İran başta olmak üzere ülkeleri tehdit etmelerinde, sahip oldukları nükleer silahların etkisinin olduğu düşünülmektedir.

⁸ Emperyalist ülkelerin tamamı, sömürdükleri ülkelerin dillerini çoğu zaman zorla değiştirerek sokakta bile yerel dillerin konuşulmasını yasaklamışlardır. Eğitim dillerini ise tamamıyla hegemon ülkenin diliyle yaptırarak halkın bilgi seviyesini ve bilme sürecini/oranını kontrol etmişlerdir. Okullarda bilgi ve bilimsel açıdan öne çıkan zeki öğrenciler ise bizzat ilgili dil ile düşünme, üretme ve geliştirme yoluyla küresel sömürünün birer parçası haline gelmişlerdir. Bunun Hindistan, Bazı Afrika ülkeleri ve Türki Cumhuriyetlerde vs. birçok örneğine rastlamak mümkündür.

öykünerek gerekse biriken bilgiye temas etmek niyetiyle dünyanın birçok yerinde artık bilgi, başta İngilizce olmak üzere ağırlıklı olarak Batı dilleriyle yapılan tekelleşmiş bir çıktıyı ifade etmektedir. Bu sonuç sadece karşı tarafın gelişmişliğinin meydan okuması değil aynı zamanda onlar dışında kalanların bazen aşağılık duygusu da dâhil kendilerini nerede gördükleriyle alakalı bir durumdur. Bu cihetten baktığımızda ülkemiz de dâhil, bazı stratejik ve lüzumlu haller dışında bir başka ülkenin diliyle eğitim yapmak çokça tartışılması gereken bir durumdur. Hele de anasınıfından başlayarak temel eğitimin tamamıyla başka bir ülkenin dili kullanılarak yapılması, tartışılmaya bile gerek olmadan, istisnaları olmakla birlikte, genç beyinlerin yukarıdakine benzer bir tarzda kullanılması sürecine hizmet edeceği aşikârdır.

Şu da var ki, üst bilginin ve ana temaların bilimsel, ticari, stratejik vb. nedenlerden ötürü tekelleşmesi ve bu tekeli oluşturanların ortaya koydukları standartları meydana getirenler sadece şimdinin değil aynı zamanda geleceğin bilgisinin de ne şekilde ve nerede birikeceğine de hükmetmektedirler.

Akademik dünyada gün geçtikçe hiyerarşik bir şekilde tekelleşen yurt dışı merkezli belirli indekslerin ve bu indekslerde yer alan dergilerin varlığı bilinen bir gerçektir. Ancak, indeks ve dergi sahipleri, bilginin hangi formatta üretileceği ve kendi dergilerindeki şablonu oluşturmuşlardır ve belirli temalar ve alanlar dışında herhangi bir bilgiyi kabul etmemektedirler. Tersinden düşünüldüğünde bu durum, fen ve mühendislik bilimleri açısından, bilgiyi üretme ve şekillendirme pozisyonunda olmayan ülke vatandaşları ve akademik çevreler açısından oldukça sorunlu bir duruma tekabül etmektedir. Zira bu tür yayınlar, özellikle de akademik yükselmelerde zorunlu hale gelmesi hasebiyle kariyer yapan herkesin o konudaki fikri tam olarak olgunlaşmasa bile bazı durumlarda da bu fikrin belirli merkezler dışında yayınının kabul görmemesi nedeniyle yayınlanmak zorunda kalınmakta, böylece söz konusu bilgi kabul ve işleme merkezlerine bizim ülkemizden olduğu gibi dünyanın her bir yerinden bilgi akmaktadır. Bu, basit bir bakışla bile anlaşılacağı gibi içlerinde çok değerli bilgiler de dâhil ürüne (teknoloji ya da yeni bir takım bilgilere) dönüşme olgunluğunu ve potansiyelini yakalayamadan bilgi kırıntısı ya da parçası olarak başkalarının kontrolü altında olan bilgi havuzuna aktarılmaktadır. Böylece dünyanın ürettiği bilgi ve deney sonuçları, zorunlu ya da gönüllü bir şekilde bazen fikri mülkiyetine bile sahip olunamadan güçlü bilimsel ve stratejik merkezlerin kullanımına ve tekeline geçmektedir. Özellikle güçlü ülkelerin teknoloji yenilemesinde gösterdikleri başarıyı ve gün geçtikçe de bu başarıyı yukarıya doğru çekmelerinin altında yatan sebeplerden birisi budur. Diğer ise, bu türden bilgiyi üreten genç ve tecrübeli beyinlerin, kendi ülkelerinde bulamadıkları araştırma ve maddi olanakları gelişmiş araştırma merkezlerine bizzat taşınarak oralarda işlemleri ve doğal olarak da menşe ülke ya da kültür yerine kendilerine imkân tanıyan ülkelere fayda sağlamalarıdır. “Beyin göçü” olarak adlandırılan bu sürecin, diğer göç türlerinden herhangi birisiymiş gibi adlandırılması, durumun basite indirgenmesine sebep olmaktadır. Oysa bir ülkeden gerçekleşen beyin göçü, o ülkenin bilimsel ve kültürel ana sermayesinin dışa akması demektir.

Bu anlayış ve tarz devam ettiği sürece gelişmiş ülkelerin bilimsel gelişmişliği, kıyas kabul etmeyecek derecede artmakta, bunun karşısında gelişmemiş olanları ise gözle görülür bir şekilde düşmekte ya da mevcudu tekrar edecek boyutta kalmaktadır.⁹ Kısmi iyileşme görünüşleri ise ülke içindeki mütevazı kurum ve kişilerin çabaları sayesinde olmaktadır. Kaldı ki açık bilgi ağlarının gün geçtikçe genişlemesi nedeniyle her toplumda az ya da çok bilimsel gelişme seyri de izlenebilmektedir. Bu doğal bir durumdur. Önemli olan tanımlayıcı, belirleyici ve yönlendirici bilginin kimin tarafından üretildiğidir. Bu noktada

⁹ Siyaset bilimci Halis Çetin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin, dünyanın bütün bilgi ve kaynaklarını kendisinde toplayarak bir tür “medeniyet tutulması”nı yaşattığını ve bunun dünyanın geride kalanı için olumsuz bir durum yarattığından bahseder. bkz. Çetin, 2006.

Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" arasında saydığı eğitim açısından her türlü bilginin, onun günümüzde devletlerarasında üstün gelmenin aracı olduğu düşüncesiyle küresel bir boyut kazandığı söylenebilir.

Bilgi ve eğitim

Bilginin, üreten kişi ya da ortam dışındaki kişilere aktarılma süreci, dönemsel olarak farklı amaçta ve karakterde gelişmektedir. Her şeyden önce bilginin kitlesel yayılımını sağlayan ortam ve imkânlar yokken ona sahip olmak, çok kıymetlidir ve ona herkesin ulaşması söz konusu değildir. Dolayısıyla bilginin, elinde bulunduranlara sağladığı bireysel ve toplumsal prestij, ona sahip olma konusundaki talebi artırmakta ve bu konuda talepkârlar arasında doğal bir mücadele ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, bilgi talep etmek kadar üreten ya da üretilen çevre tarafından başkalarına aktarılması ve dağıtımı da talep edilebilmektedir. Zira bilmek, belirli yönlerden sorumluluğu da beraberinde getirmekte ve bu sorumluluğa sahip olarak toplumsal statü sahibi olmak (âlim gibi), o bilgiyi başkalarına da öğretmeyi gerekli kılmaktadır. Nitekim Ahmet İnam'ın da bahsettiği gibi (İnam, 2016, s. 298-299) bilgi üreten biri olarak bilim adamının toplumsal ve ahlaki sorumlulukları vardır.

Bilginin birey ve topluma aktarılma süreci, bilginin kurgulanmasını ve kurgu üzerinden ne kadar, ne zaman, hangi koşullarda ve ne sürede aktarılmasıyla ilgili sürecin planlanmasını gerektirmektedir.

Bilgi değişir ve değiştirir

Bilgi, üreten ve tüketen birey ve toplumu değiştirme potansiyeline sahip en önemli etkidir. Zira bir eşyanın ya da durumun bilgisine sahip olmak, bireyin buna dair ilişkilerini de etkilemektedir. Basit bir ifadeyle, bir eşyanın kişiye faydasını ya da zararını bilmek, ona karşı tutumunda da bir takım değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Faydalı olacağı bilgisiyle birlikte faydanın ne şekilde, hangi koşullarda ve ne kadar süreliğine olacağını da bilme ve bilgi sayesinde değiştirebilmeyi de bilme gereksinimini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle bilmek, doğrudan ya da dolaylı olarak onunla ilgili başka bilmeleri de beraberinde getirmektedir. Bu da doğal olarak bilme sürecini devamlı hale getirmektedir.

Bilgi, çoğu zaman bir malumat olmayı aşarak birey ve toplumun hayatına dokunan birçok noktada doğrudan ya da dolaylı etkileme gücüne sahiptir. Bilgi, bileni ve bilmeyeni ayırt ederek arada bir farklılık oluşturur.

Bilginin kimliği, niteliği, yoğunluğu değiştiği gibi onun işlenme ve aktarılma şekli de değişmektedir. Bilgi, eskiden çok dar bir çevrede oldukça az sayıda insanın ya da zamanla kurumun ilgi ve hatta yetki alanına giren bir olgu idi. Ancak, özellikle kentleşme ve kitle iletişim araçlarında yaşanan değişimlerle birlikte, az ya da çok bilgi herkesin ilgi alanına gönüllü ya da gönülsüz girmiştir. Burada akla gelen soru; "birey ve toplumun gündemine girecek bilgiyi kim kontrol etmektedir ve programlamaktadır?" Dolayısıyla bilginin, güç ve iktidar ilişkileri bağlamında yukarıda bahsedildiği gibi güç mekanizmasını oluşturan ya da destekleyen bir unsur olarak kontrollü bir şekilde üretilmesi, dağıtılması/paylaşılması ve planlanması, birey ve toplum üzerinde bir takım değişimlerin sonucu ya da sebebi olabilmektedir.

Eğitimin Aktörleri: Bilenler, Öğretenler ve Öğrenenler

Hangi bilgi, ne kadar, hangi zamanda, ne şekilde ve kime verilecek? Bu sorunun cevabını verebilmek için bilginin profesyonelce işlenmesi sürecindeki bütün kişi ve aşamalar, dikkatlice düşünmeyi gerektirmektedir. Bu aşama ve kişilerin her biri, bilginin kimliği ve kişi üzerindeki etkisi ve onun üretimlerini doğrudan etkileyecektir. Bahsedilen

süreçte bilgiyi üreten kadar öğretmenin kimlik ve kişiliği de önemlidir. Ayrıca öğretim yoluyla bilginin muhatabı olan kişinin (talebe, öğrenci) her türlü kapasitesi, psiko-sosyal durumu kadar yaşadığı dönem özelliklerine bağlı olarak içinde bulunduğu kültürel ortam da belirleyicidir.

Öğretmen: Âlim, entelektüel, aydın? Hepsini ya da hiçbiri?

Fikir alanında çaba gösteren, bilgiyi biriktiren ve aktaran farklı boyutlarda da olsa toplumun karşılaştığı sorunlar ve genel olarak değişim karşısında bir takım roller üstlenmişler, bazen değişimin öznesi bazen de nesnesi olabilmişlerdir. Bunu tam olarak anlayabilmek için dönemin özelliklerini ve özneye yansımalarını çok iyi izlemek gerekmektedir. Nitekim Kenan Çağan, *Münevverden Entelektüele* adlı eserinde, “aydın” kavramı içerisinde değerlendirdiği bazı Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi düşünürlerinden yola çıkarak toplumun eğilimi, ihtiyaçları ve yönlendirilmesi hususunda farklı yaklaşımlara sahip olan mütefekkirlerin, dönemin toplumsal yapısı ve değişiminden doğal olarak etkilendiklerini, referans aldıkları dünya görüşü çerçevesinde kabaca Batı taraftarı ya da karşıtı olarak duruş sergileyebildiklerini göstermektedir. Hepsinin de ortak yönü, dönemlerinin toplumsal yapı ve işleyişindeki değişimin, fikirlerinin oluşumunda ve çözüm önerilerinde belirleyici olmasıdır. Temel görünür farklılık ise Batılılaşma yanlısı ve karşıtı olarak tebarüz etmiş durumdadır (Çağan, 2015). Konumuz açısından değerlendirdiğimizde, âlim, münevver, entelektüel ya da aydın olarak isimlendirdiğimiz düşünmenin ve bilmenin üst kategorisinde yer alan bir zümre, doğal olarak bilgiyi öğrenen ve aktaran olarak meslek icra eden öğreticiyi de etkilemektedir. Bu yönüyle aydında olduğu gibi bir meslek grubu olarak öğretmende de bir takım ideolojik yaklaşım ve tercihler olmuştur. Dönemin diğer çatışma unsurlarıyla bağlantılı olarak da zaman zaman çatışmaya dönüşebilmiştir.

Değişim açısından değerlendirildiğinde aydının ikili bir durumunun olduğu söylenebilir. Aydın’a göre (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için (bkz: Aydın, 2018, s. 136-152) o, hem zamanın değişim unsurlarından etkilenmekte hem de fikir ve eylemleriyle toplumda bir takım değişimlerin meydana gelmesine de aracılık etmektedir.

Geçmişin âlim tipine bakıldığında, birçok alanda bilgi sahibi olan, aynı anda birçok konuda temayüz etmiş fikirlere sahip isimler karşımıza çıkmaktadır. Modern dönemde bilginin yaşadığı serüvenin sonucunda artık bilenler, herhangi bir konunun bir parçası hakkında bilgi sahibi olmakta diğer konularla ilgili ya hiç ya da oldukça yüzeysel bilgiye sahip olmaktadır. Bu, ilim adamının büyüünün bozulduğu noktadır.¹⁰ Artık birçok bilgi ve bilen bir araya gelmeden müşahhas bir konu aydınlatılamamakta veya toplumda görünür bir *çıkıtı* elde edilememektedir. Bunun somut görünümünü, akademik hiyerarşide yer alan bilim alanlarının her gün biraz daha bölünerek sıradan/ortalama bir vatandaş tarafından ilk etapta anlaşılması pek de mümkün olmayan yeni alanlar ve yeni meslekler üzerinden takip etmek mümkündür. Oysa bunların birçoğunu geçmişte belirli insanlar aynı anda yapıyorlardı. Özellikle akademik alanda alt bilim alanlarının oluşması ve kapsayıcı bilgi yerine alt alan bilgilerinde uzmanlaşılması, ilim adamının görünürde ortaya koyduğu ürünlerin ne işe yaradığı ile ilgili bir sorunu da ortaya çıkarmaktadır. Zira üretilen küçük parçalar halindeki birçok bilgi bir araya getirilmeden somut bir *çıkıtı* (ürün) ortaya çıkmamaktadır. Bu durum, bilgi sahiplerinin her şeyi bilemeyeceği vakiasından yola çıkarak bilenler arasında işbirliğini zorunlu hale getiren yeni bir ortama mecbur bırakılmaktadır. Bunun farkında olmayanlar için ise, yalnız kalmak ve tek başına akademik çaba içinde olmak dışında somut *çıkıtı*lar açısından bireysel bir alan kalmaktadır.

¹⁰ Weber, Modernleşmeyi, *büyünün bozulması* olarak adlandırmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi bilmek, birçok toplumda değerli bir durumu ifade ettiği için bilene ve bilgiyi aktarma durumunda olanlara toplumun verdiği bir statü söz konusudur. İlim adamı, âlim, hoca, öğretmen gibi hem statü hem de meslekî pozisyon ifadeleri, aynı zamanda toplumsal etkileriyle ilişkili de olan ve fakat temelde bilgiye tanımlanan üst değere koşut bir statüyle anılmaktadırlar. Ancak, bütün statüler aynı zamanda ilgili statü sahiplerinden bir takım rol ve beceriler bağlamında beklentileri de ifade etmektedir. Dolayısıyla öğretmenin yapması gerekenler, her toplumda küçük farklılıklar içerse de yaklaşık bir tanımla bilgi ve davranış bakımından örnekliliği ifade edecek tarzda şekillenmektedir. Ancak günümüz ilim adamı ve öğretmenlerin de dâhil oldukları bireyci modern dünya, herkesin kendisine göre yorum ve yaşamına müsaade edecek tarzda bir anlayışa evrilmiştir. Bu durum, ilgili kişilerin, toplumun tanımladığı statüye uygun rolleri ifa etme konusunda bir takım uyumsuzluklar göstermektedir. Netice olarak bu, statü ve rol uyumsuzluğu ya da çatışması nedeniyle toplum, söz konusu statüyü değiştirmekte ya da bunu yapmak zorunda kalmaktadır. Kuşkusuz bunun modern dünyada iş bölümü (Durkheim) ve işbölümüne uygun bir tarzda herkesin yapmak zorunda olduğu işlerin tanımlanması ve şekillenmesiyle ilgili bir durumunun sonucu olduğu da hesaba katılmalıdır. Bu bakımdan öğretmenlik, diğer mesleklerden herhangi bir meslek olarak algılanmaya başlanmakta, bürokratik çerçeve ve içeriği aşmayacak şekilde yeniden algı, roller ve işlevler güncellenmektedir.

Eğitim/öğretim faaliyetlerinin yapısal ve kurumsal özellikleri de günümüzün bürokratik yapısının ve işleyiş tarzının bir parçası olarak kurgulanmakta ve varlığını sürdürmektedir. Eğitim bürokrasisi ve eğitimin yönetim ve denetiminden sorumlu *eğitim bürokratları* ilmin ve âlimin yerini tutmakta mıdır? Her türlü bilgiyi bürokratik formatta işlemek ve aktarmak, onun toplam bürokratik yapının bir hedefi ve parçası haline gelmesini sağlamaz mı? Bu noktada doğal olarak eğitimin ya da eğiticinin özgünlüğü ve özgürlüğü sorunu ortaya çıkmaktadır.

Toplumun, meslekî kariyerlere uygun bir takım statü ve rol tanımları, bunlara uygun olarak da statü tanımlamaları/yüklemeleri ve bunlara ilişkin rol beklentileri bulunduğunu söylemiştik. Mesleklerin sıradan, ortalama ve ortalamanın üstü/üst olarak tasnifi toplumsal bir vakıdır. İlim adamlığı ya da eğiticilik de duruma göre bir takım değişiklikler göstermekle birlikte ortalamanın üstünde kabul edildiğini düşünebiliriz. Ancak, toplumun “saygın” meslekler olarak tanımladığı alan, doktorluk gibi insanın hayatına doğrudan temas eden ve hastalıkların iyileşmesine aracılık eden birisi, acıları dindirme ve hastalığı tedavi etme hususunda “saygı” duyulan bir meslek olarak tanımlanmış olabilir. İlim adamlığı ya da öğreticilik ise, bizzat bilginin saygın ve üst bir mertebeye sahip olmasıyla ilişkili olması yanında kişi olarak insan hayatına yine doğrudan temas eden ve onun hayata dair temel bilgileri ve üst bilgiye temasını hem yöntem hem de içerik olarak üste taşıması rolüyle alakalıdır.

Şu da var ki, günümüz mesleklerini icra edenlerin, (kişi için değil) meslek için tanımlanmış rollere uygun meslek icrasında bulunmaması hatta çalışma alanı dışında da söz konusu rollere uygun davranışta bulunmaması durumunda toplum, kendisi için tanımladığı “üst” tanımdan vazgeçmekte ve artık onu “sıradan” meslekler ya da meslek sahipleri statüsüne indirmektedir. Örneğin doktorluk saygın bir meslek olarak anılırken *bıçak parası* almadan ameliyat etmeyen bir doktor, mesleğinin gereğini toplumun tanımladığı şekilde gerçekleştirmediği için aynı değerde ve statüde kalamamaktadır. Aynı şekilde bilginin oluşturulması, taşınması ve aktarımı konusunda profesyonel bir meslek olan öğretmenliğin de toplum nezdinde tanımlanmış salt bilgiyle ilişkisi ile sınırlı olmayıp davranışa dönük birtakım beklentileri de bulunmaktadır. Öğretmenlerin de bilginin saygınlığıyla ilişkili taşınmaları gereken saygınlığı ne kadar taşıdıkları dönemsel olarak tartışmalı bir konudur. Doktor için kullandığımız örneği burada tekrar kullanacak olursak;

derste öğrencisini beklentileri karşılayacak şekilde yetiştirmeyip de özel ders ücreti karşılığı bildiklerini aktaran bir öğretmen, saygın meslek sahipleri arasından ayrılmakla sonuçlanan bir toplumsal yeniden tanımlamaya maruz kalacağını bilmek durumundadır.

Burada meslekler ve meslek sahipleri açısından gündeme gelen diğer bir konu da, toplumun tanımladığı statü ve buna ilişkin rollerin, sadece kişilerin resmî görev tanımlarıyla sınırlı olmadığı gerçeğidir. Daha açık bir ifadeyle, mesleğini icra edenlerin görev, hak ve sorumluluklarını tanımlayan kanunlar, toplum için yeterli ve ikna edici bulunmamakta, bunların ötesinde ahlâkî bir alan tanımlaması da yapılarak asıl buna göre davranmak fark oluşturucu bir unsur olarak görülmekte ve ancak bu beklentiyi karşılayanlara saygı duyulmaktadır.

Şu da var ki, sadece mesleği olduğu ve zorunlu olarak para kazanmak için icra edilen bir meslek sahibinin de yaptığı göreve ilişkin ücretlendirilmenin yapıldığı sürece toplumdan bir saygınlık beklentisi içerisinde olması tartışılmalıdır. Zira çalışan (burada öğretmen) işini yapmakta ve bunun karşılığında da para kazanmaktadır. Toplumun değer verdiği bir işi yapabilmek için bunun üstünde bir çaba ve davranış içerisinde olma beklentisi her zaman vardır. Aksi takdirde herhangi bir ayırım yapmadan bütün meslekler saygındır ve saygınlıkta eşittir. Çünkü kamusal alanda küçük veya büyük bir iş görmektedir ve bunun niteliğinin yüksekliği hususunda tartışmak da abestir.

Toplumsal değişimin belirleyici aktörleri, çocuklar ve gençlerden başlayarak birtakım değişimleri kurgulamakta ve programlamaktadırlar. Bunlar, politikalar üzerinden topluma yansıtılmaktadır. Bu bağlamda modernleşme, Türkiye açısından talep edilen bir toplumsal değişim olmamakla birlikte emsalleri gibi özümsemiş bir durum da değildir. Osmanlı'nın son dönemlerinde ve özellikle Tanzimat'la başlayan Batılı tarz, toplum tarafından talep edilen ve tüketilen bir değişim olmaktan çok tepede kurgulanan ve topluma dayatılan bir durumu ifade etmektedir. Cumhuriyet'le birlikte daha görünür hale gelen bu durum, bireyi dönüştürme hedefini gerçekleştirebilecek her türlü kurumun da değişimini kestirme bir yol olarak karşımıza çıkarmaktadır.¹¹ Bu nedenle toplumsal gerçekliğin çok da dikkate alınmadığı bir düzlemde hızlıca hedefe götürebileceği düşünülen eğitim kurumları ve tabii ki eğiticiler, söz konusu değişimin hızlı ve başarılı olması noktasında hedef olmuşlardır. Kısaca eğitim materyallerini, kurumlarını ve eğiticileri değiştirmek, sürecin çıktıları olan öğrencileri ve neticede toplumu değiştirmek anlamına gelmekte idi.

Toplumsal değişimin hızlı gerçekleşmesinin sorunsuz olmasını beklemek, sosyolojik mantıktan ve yaklaşımdan uzaklığı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Her ne kadar çabucak sonuca varmak özellikle politikacılar için hem varlıklarının devamı için hayati bir mesele ve hem de toplumda görünür hizmetler (?) için ölçülebilir bir durumu ifade ediyor olsa da çoğu zaman bunu hızlıca yapmanın riskleri hesap edilmemektedir. Türkiye'de de özellikle öğretmen yetiştirme kurumları ve programlarının politik tercihler doğrultusunda hükümetlere, bakanlara ve ilgili bürokratlara göre de değişiklikler gösterebilen uygulamalar, öğretmenlik mesleğinin ve öğretmenin meslekî standartları yanında insanî yeterlilikleri hususunda da birtakım farklılıklar ve buna bağlı sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Diğer taraftan, öğretmenler aracılığıyla toplumun talep etmediği veya henüz ihtiyaç hissetmediği bir değişikliği sunmak, toplumsal değer ve normlar ile öğretmenin temsil ettiği resmî değer ve normlar arasında boşluğu, bazı durumlarda da çatışmayı meydana getirmektedir. Türkiye, uzun yıllar özellikle kırsalda kendisi gibi düşünmeyen ve yaşamayan eğiticilerin, kendi çocuklarını değiştirme ameliyesine şüpheyle yaklaşmış ve bazı durumlarda da çocuklarını okula göndermeyerek direnç göstermiştir. Zira öğretmenin yaşam tarzına da yansıyan “modern” içerik ve görünüm, Anadolu köylüsü için kabul

¹¹ Cumhuriyet döneminde uygulanan öğretmen yetiştirme ve program çeşitlilikleri için bkz. Binbaşıoğlu, 1995; Duman, 2011, s. 325-341; Öztürk, 2010, s. 265-341.

edilebilir veya daha hafif bir ifadeyle talep edilebilir bir durum değildi. Çünkü bu durum kendisi için zaten “yabancı”dır ve yabancıyı da koşulsuz hüsnü kabul ile karşılamanın söz konusu olmaması anlaşılabilir bir durumdur.

Aslında Türk halkının, kendisine yabancı model ve bilgiyle özellikle Tanzimat’la birlikte karşılaştığı ve fakat Cumhuriyet kadrolarıyla birlikte bu konuda topyekün bir seferberlik uygulamasına maruz kaldığı bilinmektedir. Korkut Tuna’ya göre gerek Osmanlı’da gerekse Cumhuriyet döneminde uygulanan devlet politikalarının Batıcı bir yön içerdiği ve bunun bilinçli ve programlı bir toplumu değiştirme, dönüştürme faaliyeti olduğu aşikârdır (bkz. Tuna, 2015, s. 130-155).

Dolayısıyla başta kırsal toplumların, kendi ihtiyacı olmadığı ve talep etmediği bir bilgiye maruz kalması, maruz kalan tarafından kolayca anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir durum olmamıştır. Bu sürecin temsilcisi olan öğretmenlerin de şüpheyile karşılanması ve temsil ettiği model ve bilgi üzerinden temkinli yaklaşılması son derece doğaldır. Bundan dolayı bazı durumlarda halk, uzun süre çocuklarını bu tür kurumlara göndermekten imtina etmiş, mecburiyet karşısında en azından gönülsüz göndermiş ve klasik/alıştığı tarzda eğitim-öğretim sürecini de paralelinde sürdürmeyi tercih etmiştir.

Bilginin, öğretmenin ve öğrencilerin ideolojik mensubiyetleri ve kabulleri de, onların bilgiyi alma, işleme ve aktarma süreçlerinde de etkili olmaktadır. Aslında, bütün eğitim politikalarının belirli ideolojilerle malul olduklarını hesaba katmak gerekir. Zira politika yapmak, doğası gereği bir takım tercih ve yönlendirmeyi içermektedir. Bu durumda hangi bilginin ne şekilde ve düzeyde, kimler tarafından nasıl öğretileceği önem kazanmaktadır. Bu konuda eğitimcilerin eğitilmesi de akademik olduğu kadar politik ve ideolojik tercihlerden etkilenebilmektedir. Dünyada birçok örneği olduğu gibi Türkiye’de de dönemsel olarak farklılıklar olmakla birlikte her zaman şahit olduğumuz bir durumdur.¹² Öğretmenlik mesleği, ideolojik kabuller ve bunlara göre aktarım birtakım sorunları doğurmaktadır. Kendini gruba dâhil etme, bilgiyi gruplama, meslektaşlarını gruplama ve en kötüsü de hitap ettiği öğrenciyi gruplama ile sonuçlanabilmektedir. Türkiye’de geçmişte eğitimci dernekleri ve günümüzde sendikalar kısmen bu sorunsalı yansıtır niteliktedir. Bu ve buna benzer yaklaşım ve uygulamaların, öğretmenler arasında ve öğrenciye dönük olarak bir takım ötekileş(tir)meleri meydana getirmesi kaçınılmazdır.

Bu tartışmayı farklı ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de çeşitli konjonktürlerde gündeme gelen öğretmenin dış görünüşü ve özellikle de kıyafet tercihleri üzerinden sürdürmek mümkündür. Zira öğretici olmadan önce “memur” çerçeve kanunlarına tabi bir çalışan zümresi olarak öğretmenler, devletin bürokratik yapı ve işleyişinde önemli bir yere sahiptirler. Onları diğer memurlardan ayıran en önemli yönleri, bilginin aktarıcısı olma dışında genç bireylere rol modellik yapma fonksiyonlarıdır. Bu yönüyle öğretmenler Türkiye’de zaman zaman iktidar ya da muhalefetin sık tartışma konusu ettiği mesleklerin başında gelir. Zira söz konusu memur, sahip olduğu ideoloji, bakış açısı ya da gündelik yaşam rutinleriyle çocuklar üzerinde bir takım etkilerde bulunabilmektedirler ve hiçbir iktidar ülke vatandaşlarının gelecek profilini belirleyen bu etkinin salt öğretmenin tercihinde bırakmak istememektedir.

Öte taraftan okul, çocuk yaşta bireylerin, tüketim tarzlarını da öğrendiği bir yer olarak da işlev görmektedir. Nitekim John Taylor Gatto, *Eğitim: Bir kitle imha silahı* adlı kitabında Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan şekliyle zorunlu eğitimin, kapitalist sistemin önemli bir “pazarlama” alanı olduğunu tespitle tüketici kitlelerin okullarda yetiştirildiğinden bahsetmektedir (Gatto, 2018, s. 27-28). Bu konu, Türkiye’de uluslararası bir projenin tatbikiyle farklı bir boyutta uygulanmıştır. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra *Marshall yardımları*

¹² Cumhuriyet döneminde öğretmen yetiştirmeye dair politik tercihler ve uygulamalar için bkz Öztürk, 2010, 283-316.

olarak bilinen ve içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkelere yapılan ABD yardımları, bugün de eleştirilen farklı başlıklarda sunulmuştur. Yardımın en çok hatırlanan ürünü ise, okullarda öğrencilere öğretmenleri aracılığıyla dağıtılan süt tozudur. Söz konusu yardımın yapıldığı tarihlerde Türkiye nüfusunun önemli bir kısmının kırsalda yaşadığı ve süt ve süt ürünlerini temin etme konusunda görece olarak kendine yeterliliği olan ülkede öğrencilerin ihtiyaçlarının olmadığı ve daha da önemlisi hiç tanımadıkları bir ürüne erişmeleri, yardımdan öte bir şey olmalıdır.

Bu durum, kapitalizm ve emperyalizmin sembolü olan bir ülkenin, ürünlerini başka bir ülkenin insanlarına "yardım" adı altında ulaştırma ve onları alıştırmaya süreci olarak değerlendirilebilir. Burada öğretmenler, söz konusu politik ve stratejik bir planın birer aracı olarak kullanılmışlardır.

Modernleşmenin benzeştirme fonksiyonu, diğer bütün meslek gruplarında olduğu gibi öğretmende de etkisini göstermiştir. Günümüzde öğretmen olmak isteyen genç, herhangi bir öğrenciden profil, vizyon ve formasyon olarak çok da farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla böyle bir arka planın sınıftaki yansıması da önceki dönemlere göre daha eşit(lenmiş) "sıradan"(laşmış) bir meslekî profesyoneli işaret etmekten öteye geçemez. Burada kuşkusuz en temel dönüştürücü faktör, modernleşme ve modernleşme süreci sonucunda toplumların değer ve norm merkezlerinin modernleşmenin aktörlerinin belirlediği standartlar/alanlar lehine dağılmasıyla alakalıdır.

Kapitalist sistemin birer tüketicileri konumunda olan modern birey, meslekî ayrımları çok aza indirecek şekilde onu basit bir tüketiciye dönüştürmüş, öğretmenler de bu herhangi bir tüketici zümrenin rakamsal olarak birer basit üyesi olarak geçmiş dönemde ait olduğu bilgi, ilim, irfan ve vizyonunun dışında başka bir dünyaya taşınmıştır. Bunun ortaya çıkaracağı sonuç, hizmet ve duruş; doğal olarak bundan etkilenecektir.

Son olarak şunu ilave etmek gerekir ki; halen uygulanmakta olan ve gün geçtikçe de yaygınlığı artan şekliyle eğitimin okul dışında ve dijital platformlar üzerinden gerçekleşmesiyle birlikte öğretmenin, çocukla geçirdiği fiili zaman görece olarak azalmıştır. Bu yüzden artık öğretmen, sadece ders saatlerinde, ekran üzerinden ve olması gerektiği kadar (hatta öğrencinin müsaade ettiği oranda) öğrencisiyle temas halinde olmaktadır. Bu da onun, genç birey üzerindeki etkisini görece olarak azaltmakta ve belki de ilerleyen zamanlarda tamamen ortadan kaldıracaktır. Bu durum, gelecekte öğretmeni muhtemelen bürokratik yapı ve işleyişte memurlardan herhangi biri haline getirecektir. Dolayısıyla onun kılık kıyafeti ve gündelik yaşam rutinleri öğrenci açısından gözlenebilir, özenilebilir ve bazı durumlarda da taklit edilebilir olmaktan çıkacaktır.

Burada belirtilen öğretmende fonksiyon ve etki oranındaki değişim beraberinde onun saygınlığıyla ilgili durumu yeniden gözden geçirmeyi gerektireceği muhakkaktır.

Buraya kadar bütün yazılanlardan sonra birkaç soruyla bitirmek gerekirse: Şayet öğretmen bilgi aktaran rolünün dışında bir role evirildiyse bu durumda öğretmen ne işe yarar? Burada ilk akla gelen cevap, "örneklik" olacaktır. Bu durumda "öğretmen, örnekliğini taşıyacağı ve temsil edeceği bir değerler sistemine mensup mudur? sorusu takip eder. Yine, Türkiye'de öğretmen hangi değerler manzumesine dahildir/sahiptir? Değerler sistemini içeren bir üst kurgu, eğitim politikaları ve öğretmen yetiştiren yükseköğretim programları vasıtasıyla öğretmenin yetişme sürecinde aktarılabilen midir? Şayet böyle değilse kanunlar çerçevesinde memur olduğunda yapmak zorunda olduğu ve aslında ait olmadığı değerler sistemini aktarmak ne kadar inandırıcı, ikna edici ve etkili olmaktadır? Diğer taraftan, şayet öğretmen söz konusu değerler sisteminin bir mensubu değilse, öğretim programlarında yer alan değerleri öğretmesinin beklenmesi iki yüzlülük doğuramaz mı? Bu soruya olumlu cevap vermek, öğretmenin öz saygısı, değerlere mensubiyeti ve eğitim

politikalarına uygun meslek icra etmesi bakımından külliyen sorunlu bir alana işaret etmektedir.

Eğitimin konusu, muhatabı ve aracı olarak öğrenci

Profesyonel anlamda öğretimin toplumun bütün katmanlarına hitap edecek şekilde kurgulanması ve uygulanması yeni bir durumdur. Bugün hala başta Afrika olmak üzere söz konusu öğretimin eşit şekilde ulaştırılmadığı milyonlarca çocuk bulunmaktadır. Yine de, birçok ülkede çocukların tamamını kapsayacak şekilde programlanmış zorunlu eğitim uygulanması söz konusudur.

Okul çağındaki çocuk ya da genç, eğitimin hem konusu hem de amacının gerçekleşmesi için dikkate alınması gereken bir aktördür. Bu yönüyle eğitim politikalarının ve programlarının gerçekleştirmek istediği hedefler, söz konusu aktörün bütün özelliklerini dikkate almakla birlikte bizzat çocukta ve sosyal çevresinde gerçekleşen her türlü değişimi dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Zira çocukluk ve gençlik, değişimden en fazla etkilenen yaş aralığını oluşturduğu kadar değişime en hızlı uyum sağlayan ve değişimi değiştirme kabiliyeti en yüksek kuşağı oluşturmaktadır.

Ailede ve toplumda çocuğa verilen değer, onun birey olarak algılanması ve geleceğin yetişkini olarak görülmesi noktasında bir takım değişimler yaşanmıştır.¹³ Toplumda çocuğa yaklaşımın değişmesi, onun eğitileceği eğitim programının ve içeriğinin de değişimini meydana getirmiştir. Zira dünyadaki diğer değişimlere paralel olarak Türk toplumunun da dâhil olduğu her toplumda çocuğun aile ve toplumdaki değeri değiştikçe onun eğitilme yöntemini de değiştirmektedir.

Aslında, eğitimin değişimiyle ilgili yazılan bütün bilgiler ve yorumlar, eğitimin konusu ve aktörü olan öğrenciyi de doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda öğrenme imkânları/ortamı ve öğretmenin değişiminin, öğrencinin değişiminden ayrı düşünülemeyeceği bir vakıadır.

Yukarıda değinildiği gibi öğretmen artık bütüncül bilgi sahibi ve bunu aktaran olmaktan çok sınırlı bir alanın bilgini ve öğretene haline dönüşmüştür. Eğiticilerin belki de bilgi aktarımından daha önemli bir görevi de hem bilginin kullanımında hem de gündelik hayatla ilgili üst örnekliliği sergileyip genç beyinlerin davranışlarında yönlendirici etkide bulunmaktadır. Ancak bu da önceki dönemlere göre artık imkânsız hale gelmiştir denilebilir. Zira günümüzde kent merkezlerinde yoğunlaşan nüfusla birlikte birey, toplum içerisinde kolayca kaybolabilmekte, görünürlüğü asgariye inmektedir. Bu durumdan hem öğrenci hem de öğretmen nasibini almakta, ders dışında birbirlerini görmeyen veya sosyal ortamda temas etmeyen iki aktör olarak birbirleriyle etkileşime girmeden hayatlarını sürdürmektedirler.

Diğer taraftan, özellikle kent merkezlerine yakın yerleşim merkezlerinde yaşayan öğretmenlerin, ikamet alanı olarak merkezleri seçmeleri ve öğrencilerden çok *taşınmalı eğitimi* tercih etmeleri nedeniyle artık eğiticiler, talebeleriyle aynı coğrafi birimi ve çarşı/pazar gibi kamusal alanları paylaşmamakta, okul dışında birbirlerinin hayatlarına temas etmedikleri için herhangi bir sosyal etkileşimde de bulunmamaktadırlar. Bu durum öğretmeni, öğrencinin hayatına kısıtlı süre (ders programı) kadar giren birer *kısmî zamanlı* teknisyene dönüştürmekte, en yeteneklisini bile sınıfla sınırlı bir etkiye hapsetmektedir.

Öğretmen ve öğrenci arasındaki yakın ol(ama)mama durumu, onların birbirlerine karşı güven oranını sınırlı tutmakta böylece karşılıklı dönüşüme kapı aralamayacak şekilde davranışlarda temkinli olmayı doğurmaktadır. Aynı şekilde özellikle geçmişte "*eti senin, kemiği benim*" ifadesiyle dile getirilen koşulsuz güven ortadan kalkmış, öğretmenin yapmış olduğu her türlü davranış, herhangi bir teknik elemanın yapması muhtemel hatalara karşı kuşkucu yaklaşım gibi bir durumla veliler gözünde negatiften başlayan bir ilişki tarzı

¹³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz Canatan, 2013, s. 197-213; Tunca, 2012, s. 163-175.

geliştirilmesine sebep olmuştur. Bunu, sayısal veriler elimizde olmamakla birlikte basına yansıyanlardan görebildiğimiz kadarıyla öğretmenle ilgili resmi makamlara yapılan büyük/küçük her türlü şikâyetten anlamak mümkündür. Oysa toplumumuzda geçmişte, ilme ve âlime saygı, kısmî kayıplarla birlikte öğretmende kristalize olmakta, Hz. Ali'nin; “*Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum*” sözüyle desteklenen ulvî yaklaşım, öğretmen için de cömertçe kullanılmakta idi.

Bu durum, âlim ve entelektüelin nispeten bağımsız bakış ve yaklaşımının dışında alanı ve sınırları resmî kurallarla çerçevelenmiş, kendisinden “ne daha azı/ne daha fazlası” beklenmeyen bir memura dönüşmüştür. Bu durum, yetenekli eğitimcilerin özgün ve yaratıcı fikirlerini uygulama hususunda resmî prosedüre aykırılık gerekçesiyle ilgili makamlarca sınırlamalar getirildiğine dair örnekler bulunmaktadır. Öte taraftan, bu görece güvensizlik ve sınırlandırma, sadece resmi makamlardan gelmemekte, yukarıda söz edilen nedenlerden ötürü veliler tarafından da uygulanmaktadır. Burada kimin haklı kimin haksız olduğu değerlendirilmesine girmeden söylenecek olursa doğal sonuç, girişimci ve yenilikçi öğretmenlerin, standartlaştırılmış davranışlarının çok da olumlu karşılanmadığıdır. Bu durum, yetenekli öğretmenlerin kurumsal, meslekî ve çevresel aktörler tarafından sınırlandırılmasıyla neticelenmekte, böylece belirli bir zaman sonra onlar da “standart”lar arasında olmanın “güvenli”(!) alanına sığınmaya mecbur kalmaktadır.

Günümüzde teknolojinin şimdiye kadar hiç olmadığı kadar hızlı gelişmesi ve doğal olarak bu gelişmeleri öncelikle çocuk ve gençlerin takip etmeleri, söz konusu gelişmeyi takip edemeyen öğretmenlerle öğrenciler arasında bir tür kuşak farklılaşması ve bazı durumlarda da çatışmasını meydana getirmiştir. Zira günümüzde bazı öğrenciler, öğretmenlerinden çok daha fazla teknolojik aşinalığa sahip olmakta ve bunun avantajıyla her türlü bilgiye hızlıca ulaşabilmektedir.

Günümüzde yukarıda zikredilen değişimler nedeniyle artık öğrenci, geçmişte çoğu zaman pasif bir dinleyici olarak görülmekte iken günümüzde sürecin içinde aktif bir konuma evrilmiş durumdadır (İnce, 2019, s. 131-132).

Son olarak veli, öğrenci ve öğretmen ilişkisi bakımından önemli bir değişimi de zikretmek gerekir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de haberlerde görme sıklığı artan durumlardan birisi olan öğretmene öğrenci ya da velisi tarafından uygulanan şiddet, yaralama ve bazen de öldürmeyi, öğretmenin toplumdaki statüsünün değişimiyle ilgili olumsuz bir yansıma olarak değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan öğrenci ya da velilerin, öğretmenlerin tavır ve davranışlarıyla ilgili şikâyetlerinin de arttığı ve bakanlığın söz konusu şikâyetleri değerlendirdiği bir iletişim hattıyla¹⁴ sorun ve şikâyetlerin iletilmesini kolaylaştırdığı bir süreç yaşanmıştır. Her ne sebeple olursa olsun öğrenci-veli ve öğretmen ilişkileriyle ilgili bu olumsuz gelişme, en hafif tanımla bir karşılıklı güvensizliği ihyas ettirdiğini kabul ettirmek gerekir. Kuşkusuz bunda öğretmenin yukarıda bahsedilen türden yüksek statülü (âlim, ilim adamı, bilen, öğreten vb.) meslekî imajındaki aşınmanın payı bulunmakla birlikte zamanın getirdiği her türlü dönüşürmenin öğrenci ve velisini değiştirmesi üzerinden de anlaşılabilir.

Mekân, Ortam ve Araçların Değişimi

Bilginin öğrenildiği zaman, coğrafi birim ve mekân, öğrenmenin gerçekleştiği ortamı belirleyen önemli unsurlardır. Bütün bunlar, öğrenmenin tarzını ve içeriğini büyük oranda tayin etmektedirler. Diğer değişimlerde olduğu gibi her bir değişim etmeni, birbirini karşılıklı olarak etkilemekte, sürecin gelişmesine az veya çok katkıda bulunmaktadır.

¹⁴ Kamuoyunda “öğretmeni şikâyet hattı” olarak da anılan “Alo 147” hattı kapatılarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından daha sonra genel iletişim hattı olan “MEBİM 444 0 632” kurulmuştur. Bu hat üzerinden diğer talep ve şikâyetler olduğu gibi öğretmenlerle ilgili şikâyetler de alınmaktadır.

Bir mekân ve ortam olarak okul

Günümüz insanı için eğitimin kurumsallaşmış hali ve onun gerçekleştirildiği muayyen mekân ayrı düşünülemez olmuştur. Zira modern dönemin eğitim-öğretim faaliyetleri, eğitim programları ve içerikleri kadar onun aktarıldığı fiziksel bir mekânı zorunlu bir şekilde dayatmaktadır. Böyle bir dayatma, dünyanın kahir ekseriyetinde var olan “zorunlu eğitim” uygulamalarının, uygulanmak isteneni gerçekleştirmek, sisteme dâhil olanlar kadar olmayanları da denetlemek için ihtiyaç duymaktadır.

Standartlaşmış bilginin aktarılması, kontrol edilmesi, planlanması yanında öğretim çağındaki bireyin ruh ve beden terbiyesinde önemli bir rol üstlenmiş olan okul, modern dönemlerin en katı ve etkili zaman planlayıcısıdır. Zorunlu eğitimle birlikte onun etkisinin artmasındaki temel etken, siyasî iktidarlar tarafından şekillendirilmesi, desteklenmesi ya da değişimi meydana getirme hususunda paydaş olarak kabul edilmesiyle doğrudan alakalıdır.

Görüşleriyle Cumhuriyet dönemi başlangıcı eğitim sisteminin temel dayanak noktalarından biri olarak görülen (Kaymakçı, 2019, s. III) John Dewey, okulun temel fonksiyonların yerine getirebilmesi için, toplumda meydana gelen her türlü değişimin eğitim programları ve uygulamalarında da dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre on dokuzuncu yüzyılda bariz bir şekilde değişim faktörü olan bilimsel ilerlemeler ve sanayileşme sayesinde toplumda birçok alanda radikal ve hızlı değişimler meydana gelmiştir. Okullarda bu değişimlere uygun bir eğitim yapılması ve çocukların değişimin sonucunda ortaya çıkan duruma uygun bir şekilde yetiştirilmesi gerekmektedir (Dewey, 2019, s. 24-27).

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de uygulanan 12 yıllık zorunlu eğitim, bir insanın toplam hayatında önemli bir aşamayı okulda geçirmesini gerektirmektedir. Özellikle *kasıtlı kültürleme* yapılan bir okul, çocuğun sosyalleşmesinde önemli bir mekân (İnce, 2019, s. 98) olduğu kadar temel bakış açısı ve davranışların kazanıldığı bir ortamı da ifade etmektedir. Bunun için birçok insanın hayatında önemli “en” ve “ilk”ler okulla başlamaktadır. Bu nedenle okullar, ideolojik ve politik bir mekân olarak kullanılmaya elverişli birimlerdir. Zira birçok okul eleştirmenine göre bu durum okulun kuruluşuyla birlikte başlamıştır.

Althusser’e göre eğitim, devletin ideolojik aygıtlarından birisidir. Ona göre; “kiliseler ve okul, ceza, ihraç, seçme vb. gibi uygun yöntemlerle, yalnız kendi çobanlarını değil, sürülerini de “yola getirir” (Althusser, 2014, s. 52). Russell da gençlerin karşılaştığı ve onları benzemeye zorlayan ortamın onlar için bir “sürü etkisi” yaptığından bahseder (Russel, 2017, s. 75-85). Benzer şekilde Le Bon’a göre; *Fransız yoksundur. Yedi sekiz yıl devamlı olarak, doğrudan doğruya kişisel tecrübeden, eşyaya, kişilere ve bunların her türlü şekillerinde yönetimine ait canlı bilgiler verebilecek bir tecrübeden uzak bir okulda tutuklu yaşar*” (Le Bon, 1997, s. 86). Kaldı ki Bloom’a göre “Elimizde öğretmen, sınıf ve okul niteliklerinin öğrenme üzerinde önemli etkilerde bulunmakta olduğuna inanmamızı gerektiren çok az kanıt bulunmaktadır” (Bloom, 1995, s. 132). Günümüze gelindiğinde bunun tersini ileri sürebilecek bir takım ilave çalışmalar yapılmıştır. Yine de özellikle teknolojinin eğitimi dönüştürmesi, artık Bloom’un kanaatini tartışmasız kabul etmeyi gerektirmektedir.

Okul sistemine en kapsamlı ve radikal eleştiride bulunan Ivan Illich, okulun birey ve toplum üzerinde bütünüyle olumsuz etkilerde bulunduğunu ve bunun kaldırılması gerektiğini savunur. Kitabı boyunca yapmış olduğu bütün eleştirilere rağmen bunun pek mümkün olmadığını da şu cümlelerden çıkarabiliriz:

“Okul sistemi, aslında daha önceleri kiliselerin karşılaştığı bir sorunla yüz yüze gelebilir; inançlarını yitirenlerden boşalan yerleri nasıl doldurmalı. Okulları satmak tapınakları satmak gibi zordur. Okulların kullanımını sürdürebilmek yöre halkının kullanımına açmakla

sağlanabilir... 'Öğretmenler'e bile iki saatlik bir süre için toplayacakları öğrenci başına bir ücret ödenebilir... Aynı yaklaşım yüksek öğretime de uygulanabilir...' (Illich, 1985, s. 124-125). Bu değerlendirmeyi Russell tersinden bir bakışla, kurumsal okula karşı evde eğitimin alternatif olup olamayacağı ile ilgili tartışmaya, böyle bir uygulamanın ancak zenginler için söz konusu olabileceği düşüncesiyle bu konuda tartışmayı gereksiz görmektedir (Russel, 2017, s. 56 vd.).

Yukarıda yer verilen düşünceye göre okulların mekân olarak varlıklarını sürdüreceği anlaşılmaktadır. Şu da var ki, böyle bir teklif, her ne kadar öğrenme süreçlerinin, kitabın yazıldığı döneme göre çok daha fazla okul dışında gerçekleşebiliyor olsa bile, profesyonel mesleğe yetiştirme, istihdam ve ekonomi alanlarının gereği olan insan sermayesinin planlanması hususunda bazı çekinceleri de beraberinde getirmektedir. Zira günümüz sosyal devletleri, vatandaşına iş teminini kendisine görev addetmiş ve bunun için de eğitim yoluyla önlemler almayı sorumlulukları arasında saymıştır. Hal böyle olunca, diğer bazı başka mesleklerde olduğu gibi öğretmen de devlet açısından istihdamı sağlanmış bir vatandaş olma hüviyetini taşıyabilmektedir. Tabii ki bütün diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de çokça tartışılan, her öğretmenlik diplomasına sahip olana ihtiyaç var mı? Ya da devlette istihdamı sağlanacak mı? Şeklindeki bir soruya olumlu cevap vermek pek de mümkün gözükmemektedir.

Bireysel ve toplumsal hafıza, onun kendi zihninden ürettikleri yerine öncelikle yakın çevresinde ilk andan itibaren muhatap olduğu bütün fiziksel ve sosyal ortamlar tarafından oluşturulur. Hal böyle olunca modern dönemlerde okul, bireyin hafızasının oluşumunda belirleyici unsurlardan biri olarak fiziksel ortamı (mekân) oluştururken benzer mekânlarda sosyalleşmiş bireylerin toplamda toplumsal hafızanın oluşumuna da vesile olmaktadır. Bu noktada özellikle tarihi köklü okulların "okul kültürü", toplumsal statüyü de yansıtacak şekilde bir sınıflaşma ya da tabakalaşmayı da ifade edebilmesi örnek olarak gösterilebilir. Türkiye'de İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde kurulum tarihiyle de alakalı bir prestij oluşturmuş bazı okullar, günümüzde okulların program ve sayı bakımından artmasına rağmen yine de sembolik değerlerinden bir şey kaybetmemişlerdir. Kuşkusuz bunda okulda verilen eğitim kadar okulun kimler tarafından kurulduğu, program içeriğinin oluşturulduğu ve kontrol edildiği de önem kazanmaktadır. Zira söz konusu okullar mensuplarına ulusal ya da uluslararası alanda birtakım avantajlar sağlamış, sağlanan avantajların genişliği oranında da okulların popülerliği artmıştır. Türkiye'nin de dâhil olduğu gelişmekte ya da gelişmemiş olan ülkelerdeki yabancılar tarafından kurulmuş okullar, diğer işlevleri yanında böyle bir görevi de üstlenmiş durumdadırlar. Bunun yükseköğretim uzantısını da belirli üniversiteler için geçerli olduğunu kabul etmek gerekir.

Okulun değeri, fonksiyonu ve terkiyle birlikte ortaya çıkan durum

Bazı durumlarda diğer kurum ve kuruluşlarla paylaştığı bir takım faydalar ortaya koyan okul, Akyüz tarafından; "insanlık şuurunu uyandırma, ferdiyetin geliştirilmesi, sosyal şahsiyet veya iyi bir vatandaş yaratma, ekonomik fonksiyon, bilgi kümesi olması, mesleki fonksiyon" gibi altı temel işlevle ele alınmıştır (Akyüz, 1992, s. 264-267). Burada zikredilen fonksiyonlarla okul, bireyin hayatında en temel değiştirici etmen olarak görülmektedir. Onun değiştirme gücü, dönemin sosyo-ekonomik koşulları, eğitim programını yapan siyasi irade, onu geliştiren ve uygulayan bürokratik kadro ile doğrudan ilişkili olmak durumundadır.

Modern dönemde devletin tekelinde bulunan okul, aslında piyasanın getirdiği rekabet koşullarına göre bazı aşınmalara maruz kalmıştı. Öztürk ve Akdoğanoglu'nun da belirttiği gibi 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de uygulanan piyasa ekonomisi yaklaşımı, eğitimin ticari bir faaliyet alanına evrilmesini sağlamış ve söz konusu rekabetçi ortamda veliler çocuklarına, öncesine göre daha fazla kaynak ayırır olmuşlardır (Öztürk ve Akdoğanoglu,

2009, s. 81). Bu durum, önce ücretli özel derslerin, ardından özel okulların ve nihayetinde de dershanelerin ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Liseye giriş ve hassaten üniversiteye giriş sınavlarına hazırlanan öğrencilerin, okul müfredat ve kadrosundan çok sınavlara dönük eğitim yapan kişi ya da kurumları tercih ettikleri bilinmektedir. Hatta üniversite seçme sınavına hazırlanan 12. Sınıf öğrencilerinin okula gitmemek için sağlık raporu vb. alarak okulda zaman geçirme yerine dersane ya da özel dersle sınavlarına hazırlanmakta olduğu bir vakıdır. Öğrencilerin birçoğu, sınavlara hazırlanırken, internette yer alan youtube gibi dijital platformlara sınav mantığını bilen öğretmenlerin yüklediği dersleri seyrederek hazırlanmaktadır. Zira artık internette aynı konuyu onlarca farklı hocadan izleme imkânı bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı da bu zorlayıcı gelişmeyi dikkate alarak tamamlayıcı/destekleyici ders içerikleri hazırlayarak EBA üzerinden öğrencilerin kullanımına sunmuştur.

En azından bu örneklerde olduğu gibi okul, artık vaz geçilemez yegâne kurum olmaktan epey bir zamandır çıkmış durumdadır. Genç bireyler ve onların aileleri, kariyer planlamalarında kurumsal okulun dışında bir takım alternatifleri bulmuşlar ve imkânlar ölçüsünde değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Bu, okulsuz eğitimin olabileceğine dair ilk işaret olmasa gerektir.

Öte taraftan, dijital eğitim ortamı, eğitimin modern dönemdeki mekânının terkiyle sonuçlandı. Artık diğer bütün veriler olduğu gibi eğitime konu yöntem, veri ve araçların tamamına yakını dijitalleşti ve ilgili platformlarda kontrollü/kontrolsüz bir şekilde paylaşılır oldu.

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte uzun zamandır adı konmamış bir dijitalleşme dayatması, Koronavirüs tedbirleri nedeniyle eğitim alanında mecburi hale gelmiştir.

Ulus devletlerin eğitim mekânlarına yüklediği anlam ve mekânı kullanmaya dair ritüeller (okula giriş/çıkış marşları vs.) de beraberinde yok oldu. Dolayısıyla ulus kimlik inşası ve gösteriminde sembolik değeri olan birçok unsur devre dışı kalmış oldu ve bunun yerini doldurabilecek bir mekanizma henüz üretilmiş değil.

Şu da var ki, söz konusu mekânın değerinin değişmesi ile birlikte fonksiyonları nedeniyle onlara atfedilen saygınlığın da azalması kaçınılmazdır. Kendisi dışında da hızlı, düşük maliyetli ve etkili(?) bir şekilde sürdürülebilir eğitimin okul dışılaşması bu şekilde sağlanmış olacak ve muhtemelen zaman içerisinde onların vermiş olduğu diplomalar da sorgulanır olacaktır.

Aslında bildiğimiz modern okulun meslek öğretme ve verdiği belge ile bazı mesleklerin bilindiğine dair yegâne otoritesi, günümüzde belirli meslekler açısından sarsılmış durumdadır. Örneğin, bilgisayar korsanlığı (hacker) olarak bilinen bir yeterlilik, çoğu zaman elinde belgesi olmayan ve yaşları gün geçtikçe düşen bir tür bilgisayar programcıları tarafından gerçekleştirilmektedir. Basından öğrenildiği kadarıyla aralarında büyük şirketlerin de bulunduğu birçok kurum ve kuruluş, bu tür okul dışında edinilmiş becerilere sahip profesyonelleri, özellikle program güvenlik açıklarını tespit amacıyla tercih etmektedirler.

Benzer şekilde, dâhil olunan toplumsal sınıf ya da tabakanın göstergesi olma vasfı yanında eğitim mekânlarına girişin bir zorunluluğu olarak da kullanılan “okul kıyafetleri” ya da “formalar” anlamını yitirmiş oldu. Artık bilgiye erişim için kılık kıyafet ve dolayısıyla okullar ve böylece öğrenciler arasındaki eşitsizliğin sembolik bir yansıtma aracı olarak kıyafet ve armaların değeri kalmamış oldu.

Süreç ve Araçların Değişimi

Eğitim ve teknolojideki değişimler

Geçmişte başta okuma-yazma olmak üzere bilgi, sahipleri (rahipler, idareciler, tüccarlar) tarafından gizlenmiş olduğundan (Duran, 1990, s. 118) eğitim araç ve ortamlarına ulaşmak, imtiyazlı bir zümrenin mümkünü iken günümüzde okullaşma oranının artması ve tabii ki dijital medya araçlarının gelişmesiyle birlikte kitlesel bir hacim ve imkân söz konusu olmuştur.

Her şeyden önce günümüzde ulaşılan teknoloji sayesinde eğitim imkânları bilgiye ulaşım noktasında büyük oranda eşitlenmiştir denilebilir. Ancak, dünyadaki bütün insanları kapsaması da azımsanamayacak bir oranın erişimine açılan eğitim program ve materyallerine sahip olmanın, söz konusu bilgiye ulaşanlar arasında tamamıyla bir eşitlemeyi meydana getirdiği söylenemez. Zira artık bilgiye erişmekten çok aşağı yukarı bilgiye eşit ulaşanlar arasında ulaşılmış olduğu bilgiyi işleme, tartışma, çoğaltma ve tabii ki belirli alanlarda ürüne dönüştürme noktasında çaba sarf edenler yine diğerlerine göre önde olacaklardır.

Diğer taraftan, çocuk açısından dijital kanallarla bilgiye erişme imkânının artması, onun için bütünüyle avantajlı bir durum yaratmayabilir. Zira bilgiye ulaşım konusunda şimdilik rekabet edebilecek herhangi bir aracının bulunmadığı internet, çocuk ve genç için bilgiye ulaşım noktasında birçok avantaj sağlasa da aynı zamanda onun biyo-psikolojik potansiyel ve zaafalarını kullanabilecek devasa bir zararlı içeriğe de sahiptir. Söz konusu zararlı içeriğin, onun bilgiye ulaşımı ve öğrenmedeki motivasyonunu bozması yanında bizzat ve bilfiil karşılaşamayacağı birçok zararlı konu, kişi ya da içerikle tanışmasını da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla salt dijital eğitim olanaklarına sahip olmak başlıbaşına bir avantaj olarak görmek yerine onu kullanma bilinci ve kontrol yeteneğini de beraberinde düşüncük ve hatta ikincisini öncelemek gerekmektedir. Zira çocuklar için tehlikeli içerikler, onun hiçbir bilgiye ulaşmamasından daha fazla risk taşımaktadır. Çünkü onun gündelik hayatını sürdürebileceği kadar bir bilgi seti zaten sosyokültürel çevresi tarafından hazır bir paket formunda doğal sosyalleşme yollarıyla aktarılmaktadır.

Nitekim akademik bilgi, birçok noktada bireyin gündelik kullanımlarına dönük olmayıp onun “hayat bilgisi” olarak kullandığı ve başta ailesi olmak üzere yakın sosyal çevresi tarafından aktarılan pratik bilgi ve tecrübenin yerini tutmamaktadır. Hal böyle iken teknolojiyle genç bireylere ulaşan “zararlı içerik” karşısında çocukluktan başlayarak bilinçlenmeyi artırıcı eğitimleri öncelikle gerçekleştirmek önemlidir.

Eğitim program ve içeriklerinin zorunlu olarak dijitalleşmesi, onların birer açık veriye dönüşmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda ülkelerin ulusal öncelik ve menfaatlerine göre oluşturulmuş her türlü bilgi ve program, dış gözleme ve denetime açık hale gelmektedir. Bu noktada bilgi ve meslek edinimi yanında “uyumlu vatandaş” yetiştirme yolu olarak da işlev gören yönü, eğitimde ve eğitimin çıktılarında (bilim, bilgi, her türlü maddî/manevî sonuç) birbirine rakip olan unsur ve ülkelerin söz konusu bilgi açıklığını avantaja dönüştürebilecektir. Böylece eğitim konusu uluslararası rekabetin bir aracı haline gelmektedir. Zira öğretim yoluyla aktarılan bilgilerin bir kısmı, ülkelerin ulusal çıkarları doğrultusunda geliştirdikleri her türlü üretim, yatırım ve uluslararası politikalarını da oluşturacak/geliştirecek niteliktedir. Bu bağlamda ülkelerin eğitim-öğretim yoluyla geliştirdikleri henüz ürüne dönüşmemiş ham fikirlerin ve her türlü fikrî mülkiyetin, bu süreçte ülke içinde bir ürüne dönüştürülemeden başkaları tarafından çalınabilme ihtimali

her geçen gün artmaktadır.¹⁵ Bu noktada bilgi güvenliği, eğitim-öğretimin özgünlüğü açısından önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son olarak, eğitimin dijitalleşmesi, öncekinden farklı olarak bir takım eşitsizlikleri de meydana getirmiştir. Korona virüsü nedeniyle gerçekleşen eve kapanmalar, evde iletişim ve eğitim imkânlarını devreye sokmuş, bu süreçte dijital eğitim araçlarına sahip olmayan bazı devletlerin ve oranı farklı olmakla birlikte bazı vatandaşlarının aleyhine bir durum gerçekleşmiştir. Virüsün yayılma sürecinde fark ettik ki, mekânsal olarak adına okul dediğimiz bir yapıya sahip olmak, eğitim imkânlarına ulaşmada görece bir eşitlik sunmaktadır. Gerçek mekâna erişim ortadan kaldırılıp yerine dijital bir mekân ikâme edildiğinde, teknolojiye ulaşamayan bir “öteki” oluşuyor ve bu kişi öğretim sürecinin dışına itiliyor. Türkiye’de dijital eğitime ulaşım araçlarına sahip olmayan çocuklar için devlet ve bazı sivil toplum örgütleri, bilgisayar ve tablet dağıtarak söz konusu yoksunluğu giderme yoluna gitmişlerdir. Ancak, dünyada yaşanan çatışma ve fakirliklerin, birçok ülke vatandaşı için dezavantajlı durumu daha da derinleştireceği, bu nedenle gelişmiş ülke vatandaşlarıyla aradaki makasın daha fazla açılacağı öngörülmektedir.

SONUÇ

Bilginin değişimi, bilgiyi üretenlerin ve dağıtanların da değişimini sağlamıştır ve bu değişimi birçok faktör de zorlamaktadır. Geçmişte bilgiye temas eden insan sayısı az iken dışarıda kalanların çoğunun ihtiyaç duymadığı türden bilgiler işlenmekte ve başka türden/boyuttan bilgiye dönüşmekte ve sonuçta insan hayatında alet, teknoloji, tecrübe vs. şeklinde kullanılır hale gelmekte idi. Ancak günümüzde bilgi, özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla bilhassa internet sayesinde kontrolsüz bir şekilde dolaşabilmekte, bazen kimin ürettiği ve geliştirdiği de belli olmadan dünyanın her yerine yayılabilmektedir. Bu durumda bilgiyi üretenlerin ve dağıtanların (öğreticilerin) rolü ve statüsü ne olacak? Doğal olarak, bilen az olduğu yerde kıymetli olan bilmek, bilenin çoğaldığı yerde bir değer kaybına maruz kalacaktır. Her ne kadar toplumlar yukarıda değinildiği gibi bilmeye yüksek bir değer atfederek üstün bir yetenek ya da birikime sahip olmayı yüksek bir statüyle tanımlamış olsalar da, günümüzde bilginin dolaşımının basitleşmesi sayesinde onların rollerindeki kayıpla da ilgili olarak statüsel bir düşüşe uğradıklarını kabul etmek gerekir. Bu bağlamda artık öğretmenler, herhangi bir yerde “tek bilen” ya da birçok şeyi bilen olmak yerine, alanıyla ilgili bazı şeyleri bilen ve öğreten konumuna evrilmiştir. Şüphesiz bu, sadece bilginin kolay ve hızlı yayılmasıyla ilgili değil, aynı zamanda bilginin kategorileşmesiyle ve insanların bilginin sınırlı bir kısmıyla yetinmek suretiyle “uzmanlaşma”ıyla alakalı bir durumdur. Yeni tarz bilgilenme, birçok nedene bağlı olarak ancak bilginin bir miktarına teması mümkün kılmakta ve kişi tarafından daha fazlası talep edilmediği sürece yapılandırılmış eğitim sayesinde ancak uygun görülen (programlanmış) miktarla yetinmeyi mecburi hale getirmektedir. Bu da doğal olarak bilgiyi talep eden (yeni adıyla öğrenci) karşısında bileni (yeni adıyla öğretmen), donanım ve roller bakımından uğramış olduğu değişikliğe paralel olarak statüsel açıdan da değişimine sebep olmuştur. Artık öğretmen, birçok şeyi ve öğrencinin bilmediğini öğretmek yerine onun öğrenme sürecine ve bilgiyi öğrenme sürecindeki tecrübesine rehberlik ve kontrolörlük vazifesi ifa etmektedir. Zira tarihte hiç görülmemiş bir tarz, hız ve boyutta bilginin dolaşımını sağlayan internet sayesinde artık öğretmen, bilginin kaynağı olmaktan büyük oranda çıkmıştır. Kontrolsüz ve programsız olması suçlamasıyla itiraza maruz kalan internet kanalları, çeşitli akademik ve

¹⁵ Korona virüs salgınının dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de yaptığı bir değişiklik, öğretim faaliyetlerinin dijital platformlar aracılığıyla gerçekleşmesidir. Söz konusu imkânı sağlayan programların yaygın kullanılanlarının hiç biri yerli değil. Halen Türkiye, Zoom gibi ABD merkezli bir programı kullanarak hem eğitim-öğretimle ilgili plan ve program toplantılarını hem de öğretim etkinliklerini sürdürmektedir. Bunun, diğer kurumların etkinlik ve iletişimde olduğu gibi Milli eğitimin program ve içeriğinin özgünlüğü ve mahremiyeti açısından ciddi sorunlar oluşturduğunu ve gelecekte bunun çokça tartışılacağını öngörmekteyim.

yönetimsel mekanizmalarca kontrol altına alınmış şekliyle itiraza mebni sakıncaların birçoğu ortadan kaldırılmıştır.

Bilindiği üzere Türkiye’de de son yıllarda programlanmış ve yaşa/seviyeye göre kontrol altına alınmış bilgi sunan birçok eğitim-öğretim sitesi oluşturulmuştur. Sanal okullar ve sanal ortamda sağlanan ve bir tek hocanın (belki gelecekte yapay zekâ programlarının) ders verdiği, binlerce öğrencinin izleyebildiği ve sınıftakine benzer şekilde sorular sorabildiği ortamlar sağlanmıştır. Bunlar arasında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından geliştirilmiş web sitesi (Eğitim Bilişim Ağı: EBA) öğrencilerin ders ve sınıf seviyelerine uygun içerik geliştirip yayınlayarak bir anlamda bilgi aktaran bir araç olarak öğretmenin yerine bilgisayar ve okullarda akıllı tahtayı geçirmiştir. Özellikle Aralık 2019’dan itibaren Çin’de ortaya çıkan Korona (Covid-19) virüsüyle birlikte tedbir amacıyla sokağa çıkma yasakları ve okulların kapatılmasıyla birlikte anaokulundan lisansüstüne kadar bütün eğitim-öğretim süreçleri online haline gelmiştir ve bu durum makale kaleme alındığında devam etmektedir. Bu uygulama, basit ifadelerle bize şunları gösterdi: Eğitim, okul olarak adlandırılan bir mekânda, öğretmen diye adlandırılan aracının bizzat bulunmasına ihtiyaç duyulmadan kitlesel olarak yapılabiliyormuş. Önceki duruma göre kıyaslanacak olursa da, maliyet açısından oldukça düşük ve olabildiğince hızlı bir formatta gerçekleştirilebilmekte imiş.

Doğal olarak bu durum, eğitimin bütün araç ve paydaşları açısından bir takım değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirecektir. Online sistem üzerinden ders işleyeceği için öğretmenin tam gün çalışmasına ihtiyaç kalmayacak ve teknolojinin diğer meslekler için yaptığı insan gücüne duyulan ihtiyaç azalması öğretmenler için de söz konusu olacaktır. Kısmi zamanlı çalışma ya da konu bazlı (müfredatın belirli kısımları için) çalışmaya geçilecek ve dolayısıyla öğretmene duyulan ihtiyaç zaman ve miktar (öğretmen sayısı dâhil) da azalacaktır. Türkiye’de yıllardır sağlık ve eğitim hariç diğer mesleklerde planlanan devletin istihdam azaltması/daraltması, öğretmenler için de söz konusu olacaktır.

Öğrenciler, okulda doğal yollardan ve devlet okullarında şansına ne çıkarsa eğitim aldığı öğretmen yerine dijital platform üzerinden ulaşılabilen öğretmeni tercih edecek, doğal olarak da parayı ona yatıracaktır. Bu durum, bir taraftan öğretmenler arasında bir rekabeti doğururken diğer taraftan da kapitalist sistemin ticaret kurallarında geçerli olan birçok unsurun eğitim alanında da geçerliliğini sağlayacaktır. Bunun, çok basit bir bakışla bile parası olmayanlar açısından önemli eşitsizlikleri meydana getireceği ve devletin söz konusu eşitsizliği ortadan kaldırmak için günümüze göre çok daha fazla çaba sarf etmesi gerekeceği öngörülebilir.

Şu da var ki, kütüphane ve kitaba bulaşmamış, okul gibi akran sosyalleşme ortamlarında bulunmamış, bütün ilgi ve bilgi kanallarını bilfiil öğretmenden değil de internet üzerinden karşılamış yeni bir neslin, gelecekte neye benzeyeceğini ve dahası kendisinden sonrakilere ne aktaracağını bilemiyoruz.

Kaynakça

- Açıkgenç, A. (2013). İslâm medeniyetinde bilgi ve bilim. İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Akyüz, H. (1992). Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma. İstanbul: M.E.B.
- Althusser, L. (2014). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, (çev. A. Tümertekin), İstanbul: İthaki.
- Aron, R. (2000). Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, (Çev. K. Alemdar) Bilgi.
- Arslan, H. (1992). Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi, İstanbul: Paradigma.

- Aydın, M. (2018). Bilgi Sosyolojisi, İstanbul :Açılım Kitap.
- Binbaşıoğlu, C. (1995). Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi, İstanbul :M.E.B.
- Bloom, B. S. (1995). İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme, (Çev. D.Ali Özcelik), İstanbul: M.E.B.
- Bourdieu, P. (2013). Bilimin Toplumsal Kullanımı, (Çev. L. Ünsaldı), Ankara: Heretik.
- Canatan, K. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Çocuk Algıları ve Cinsiyet Öncelikleri. Kadir Canatan ve Ergün Yıldırım (Ed.), Aile Sosyolojisi içinde. İstanbul: Açılım.
- Çağan, K. (2015). Münevverden Entelektüele: Modernleşme, İslamcılık ve Yerlilik, İstanbul: Tezkire.
- Çetin, H. (2006). Medeniyet Tutulması. Türkiye Günlüğü, Sayı 87, Kış.
- Dewey, J. (2019). Okul ve Toplum. İstanbul: PEGEM.
- Duman, T. (2011). Öğretmen Yetiştirme Alanındaki Uygulamalar ve Gelişmeler. Eğitim Bilimine Giriş, M. Ç. Özdemir (edt.). Ankara: PEGEM Akademi.
- Dura, C. (1990). Bilgi Toplumu, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Durant, W. (2007). Medeniyetin Temelleri, (çev: N. Muallimoğlu). İstanbul: Erguvan.
- Durkheim, E. (2006). Toplumsal İşbölümü, (çev: Ö. Ozankaya). İstanbul: Cem.
- Eğribel, E. (2017). Bilim Sosyolojisi ve Yöntem Tartışmaları, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Erkilet, A. (2015). Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları. İstanbul: Büyüyen Ay.
- Fichter, J. (2001). Sosyoloji Nedir? (çev: N. Çelebi), Ankara: Atilla kitabevi.
- Foucault, M. (2000). Bilginin Arkeolojisi. (çev. V. Urhan). İstanbul: Ayrıntı.
- Gatto, J.T. (2018). Eğitim: Bir Kitle İmha Silahı, (çev: M.A. Özkan), İstanbul: EDAM.
- Habermas, J. (2016).“İdeoloji” olarak Teknik ve Bilim. (çev: Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi.
- Illich, I. (1985). Okulsuz Toplum. (çev. B. Üstün) Ankara: Birey ve Toplum.
- İbn Haldun, (2004). Mukaddime. (çev: H. Kendir, Ankara: Yenişafak.
- İnam, A. (2016). Bilimin Binbir Yüzü. İstanbul: Vadi.
- İnce, A. (2019). Eğitim Sosyolojisi. İstanbul: Bir.
- Kaymakçı, S. (2019). Okul ve Toplum içinde (J. Dewey), (kitabın Önsözü), Ankara: PEGEM.
- Kuhn, T.S. (2019). Bilimsel Devrimlerin Yapısı, (çev. N. Kuyuş). İstanbul: Kırmızı.
- Le Bon, G. (1997). Kitleler Psikolojisi, (çev: Y. Ender), İstanbul. Hayat.
- Le Goff, J. (2017). Ortaçağda Entelektüeller (çev: M.A. Kılıçbay), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, (çev: O. Akınhay& D. Kömürcü). İstanbul: Bilim ve Sanat.
- Meriç, C. (1993). Bu Ülke. İstanbul: İletişim yayınları.
- Merton, R. K. (2016). Bilim ve Toplumsal Düzen. (çev: Ü. Tatlıcan), Bilim Sosyolojisi İncelemeleri, B. Balkız, V.S. Ögütte (edt.). İstanbul: Doğu Batı.
- Nelkin, D. (1994). Bilim Nasıl Satılır. İstanbul: Şule.

-
- Öztürk, A., Akdoğanolu, E. (2009). Küresel Problem: Eğitim. Sosyal Problemler Sosyolojisi. N. Adak (edt.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Öztürk, C. (2010). Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirmede Model Arayışları. Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu içinde. haz. M.A. Parlak. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Russell, B. (2017). Eğitim ve Toplum Düzeni. (çev: Ş. Duran). İstanbul: bgst.
- Said, E. (2004). Entelektüel, (çev.: T. Birkan), İstanbul: Ayrıntı.
- Tezcan, M. (1991). Toplumsal ve Kültürel Değişme. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi. Tuna, K. (2015). Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine, İstanbul: İz.
- Tunca, T. (2012). Türkiye’de Değişen Aile ve Çocuğa Yüklenen Anlamlar. Adak, N. (edt.). Değişen Toplumda Değişen Aile içinde. Ankara: Siyasal.
- Turner, J. H., Beeghley, L., Powers, C. H. (2013). Sosyolojik Teorinin Oluşumu, (çev: Ü. Tatlıcan). Bursa: Sentez.
- Weber, M. (2012). Ekonomi ve Toplum, (çev: L. Boyacı,). İstanbul: Yarınl.
- Yıldırım, E. (2007). Bilginin Sosyolojisi, Bursa: Ekin.
- Zaman, M. K. (2018). Çağdaş Dünyada Ulema, (çev: M. H.Saçmal), İstanbul: Klasik.